

HOMONYMA A VÍCEZNAČNOST (POLYSÉMIE) JAKO UDÁLOSTI PSYCHOANALYTICKÉ HODINY^{1, 2, 3}

Homonyms and Polysemy as Psycho-Analytic Session Events

David Holub^{a,b,c,d,e}

^a Ústav humanitních studií v lékařství, 1. lékařská fakulta Univerzity Karlovy, Praha, CZ

^b Katedra psychologie, Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity, Brno, CZ

^c Psychosomatická klinika, Praha 6, CZ

^d Institut klinické psychologie, Praha, CZ

^e Pražská skupina pro současnou psychoanalýzu, Praha, CZ

e-mail: holub.mail@gmail.com

Psychoterapie. 16 (2), 144–167; ISSN 1802-3983

ABSTRAKT

Souzvukná slova (homonyma) a víceznačnost (polysémie) jsou v analytické hodině subjektivní a intersubjektivní událostí jazykového skluzu a řečového jednání. Víceznačnost řeči odráží duševní vývoj, sedimenty prvních významných zkušeností a předsymbolického dorozumívání. Homonyma jsou příležitostí zaslechnout ne-

běžným způsobem to, co je z analytického procesu i ze života vyřazené, analytický prostor rozšiřují o dosud nežitý rozměr. Otvírají mysl pro hru a fantazii, svědčí o nejednoznačnosti, o „informativní nepevnosti“ symbolů. Vymaňují promluvu z vědomě kontrolovaného diskurzu a ustálených jazykových souvislostí. Uvádějí do analytické práce nový pohyb a podněcují sebeanalýzu. Nevědomý význam homonyma a jejich přenosový odkaz se často ukáže s odstupem, někdy až na konci nebo po ukončení analýzy (après-coup). Homonyma mohou odhalovat i zakrývat – mají tvořivou povahu, mohou přemostovat nesnesitelné pocity anebo být používáné ochranným způsobem.

Klíčová slova:

Homonyma, polysémie, předřečové a vývojové zdroje řeči, transformační potenciál

ABSTRACT

Consonant words (homonyms) and ambiguity (polysemy) are subjective and intersubjective events of language slippage and speech acts in the analytic session. The ambiguity of speech reflects mental development, the sediments of first significant

¹ Text byl v upravené podobě přednesen (*Poznámky k homonymům v psychoanalytické situaci*) na odborné schůzi České psychoanalytické společnosti (17. 2. 2022) a na setkání slovenských, českých a dánských/švédských psychoanalytiků v Novém Smokovci ve Vysokých Tatrách (2. 4. 2022).

² Za podstatné připomínky děkuji pečlivým čtenářům různých fází rukopisu: PhDr. Ivě Andrejsové, PhDr. Václavu Buriánkovi, Mgr. Jiřímu Holubovi, Ph.D., PhDr. Barboře Mahlerové, PhDr. Martinu Mahlerovi a Mgr. Romanovi Telerovskému.

³ Článek věnuji třem blízkým osobám, které mě učily vnímat řeč ještě jinak, probouzely zájem o možnosti jazyka a ukazovaly jeho vynalézavost: dědovi JUDr. Jaroslavu Hájkovi, který mi skrze své klasické vzdělání zprostředkoval potěchu ze zvukomalebých latinských veršů; tchyni PhDr. Mileně Švehlové, CSc., bohemistce, která mě vedla ke stylistické poctivosti, pochopení sémantiky a pragmatické lingvistiky, a bratrovi Mgr. Jiřímu Holubovi, Ph.D., hispanistovi a překladateli, který mě zasvěcuje do významotvorných prostředků jazyka, využití dvojsmyslu a vyprávěcích strategií.

experiences and pre-symbolic communication. Homonyms are an opportunity to listen in a non-common way to what is excluded from the analytical process and from life. They expand the analytical space by a dimension not lived before. They open the mind for play and imagination, testify of the ambiguity, of the „informative unfixedness“ of symbols. They remove speech from consciously controlled discourse and established linguistic frameworks. They introduce a new movement into analytical work and encourage self-analysis. The unconscious meaning of the homonyms and their transmission message often become apparent with distance, sometimes only after the analysis is complete (après-coup). Homonyms can both reveal and conceal – they are creative in nature, can bridge unbearable feelings or be used in a protective way.

Key words: Homonyms, polysemy, pre-verbal and developmental speech resources, transformative potential

Motto

Slova se milují. (MOSTREL, 2020)

ÚVOD

Ve svém sdělení se chci věnovat některým aspektům psychoanalytického naslouchání. Nepřestává mě udivovat, jak nenáhodná volba slov analytickou dvojicí i nečekané jazykové figury otevírají svět nevědomého prožívání. V průběhu odvíjející se hodiny nasloucháme různým vrstvám sdělení. Všimáme si čehokoliv, co se v analytickém prostoru objeví, jazykových i nejazykových událostí. Zajímá nás nejen

to, co analyzovaná osoba říká a co my říkáme jí, co společného nečekaně vytváříme, ale i způsob, jakým oba účastníci řeč používají včetně pomlky a tiché vnitřní mluvy. Volba slov, jejich seskupování a utváření není náhodné. Stačí se do toku řeči zaposlouchat a zachycovat její odbočky, opakování, zarážky, těkání a zlomy asociací. Může nás znenadání zaujmout zdánlivě chybná volba slov, jejich zkomolení nebo přeroknutí, přeslechnutí, chybné pochopení, posun významu (parapraxe), které v běžné konverzaci ohleduplně ignorujeme. Jindy naši pozornost upoutá homonymum, paronymum, metafora, metonymie. Proč si vlastně všimáme stejnozvukných nebo mnohovýznamových slov? Připoutá neběžný jazykový výraz naši pozornost právě ve chvíli, kdy se naslouchání analyzandovi stává náročné a jeho řeč sledujeme již s obtížemi? Potřebujeme se řečovými zajímavostmi stimulovat a udržet se v bdělosti? Nebo může zaslechnutí homonyma analytika naopak vynést z pohroužení do sebe, dát směr dosud příliš vágnímu a nenesitelně nejasnému stavu? Nebo ještě jinak: stává se zaslechnuté homonymum začátkem nového porozumění, které otvírá příležitosti pro psychické transformace, a novým způsobem nastavuje naslouchání obou účastníků? Je ve skluzu smyslu a zvuku, ve hře signifikantního dvojsmyslu, přítomný nevědomý akt přesunu a posunu, jenž řeč osvobozuje ze zajetí běžného diskurzu (Andrejsová, 2021)?

Řečové výrazy odhalují a skrývají zároveň (Bion, 1970). Zachycují vnitřní prožívání, které je ve své povaze mnohoznačné, konfliktní a ambivalentní. V každé analytické hodině se pokoušíme zachytit živou promluvu navzdory tomu, že zkuš-

nost vyslovujeme upraveným, omezeným, zkresleným a mystifikujícím způsobem. Obkládáme se slovy, která pomáhají snést tísnivou realitu. Slova vyjasňují myšlenky a souvislosti, stejně tak jako klamou, zastírají, matou, slouží přetvářce a odvádějí pozornost. Vnitřní zkušenost a citový život jsou jazykově dostupné jen do určité míry. Své cítění zachycujeme řečí nedostatečně a některé druhy vnitřní zkušenosti pojmenováváme jen na obecné rovině (Langerová, 1996). Naštěstí je kazajka a bezmoc jazyka jen částečná, čehož využívá psychoanalýza: smyslová a nevědomá zkušenost se prosazuje skrze překvapivé řečové formy způsobem, kterého si analyzand ani analytik nejsou v danou chvíli ještě vědomi. Analytik se ve svém naslouchání soustředí na svědectví nevědomých procesů, které se jakoby náhodně a přeci nevyhnutelně vyjeví v řeči. V psychoanalýze není obsahem a cílem objasnit řečené, ale způsob řečení, co je „mezi slovy“. Nejde pouze o oidipskou a předoidipskou infantilní sexualitu, ale také o ještě nerozlišené, hluboce předřečové zkušenosti nesené řečí, před přijetím symbolické funkce, kdy slovům nerozumíme jako symbolům. Požíváme je však jako primární a absolutní slast mateřského těla (jouissance), úplnost rozkoše, vytržení, extáze, kterou lze v lacanovském smyslu popsat jako primární obscenitu řeči a zvuků se zážitky libého a nelibého (Andrejsová, 2022).

VÝVOJ ŘEČI

A JEJÍ PERFORMATIVNÍ FUNKCE

Řečí vynalézavě vyjadřujeme ještě něco jiného než to, co míníme obsahem. Řeč nejen sděluje, ale současně se také stává akcí a performancí. Způsob, jak věci říkáme,

s sebou nese další mimo-verbální (paraverbální, preverbální) významy. Loewaldův (1975) výraz „action-language“ (jazyk akce) označuje to, když slovy nudíme, svádíme, štveme, napadáme, uklidňujeme atd. Slova jsou akce, stávají se věcmi, klacky a kameny, objetím a držením (McLaughlin, 1991). Akční jazyk, skrze který k nám nevědomí promlouvá v psychoanalytické léčbě, doplňuje symbolický jazyk, ve kterém slova komunikují vnitřní stavy, prožitky a vzpomínky cestou volných asociací. Čím blíže se nacházíme u nevědomí, s tím větší pravděpodobností se zapojuje jazyk akcí. Naopak symbolická funkce jazyka se nachází blíže předvědomí. Působení nevědomého konfliktu se může uplatnit například ve způsobu používání mateřského a cizího jazyka. Tricetiletý muž působil v akademické sféře střídavě na českých a anglicky mluvících univerzitách. Jeho partnerka si všimla, že v anglickém prostředí působí podstatně jistějším a sebevědomějším dojmem. Je zde přesvědčivější a netlumí se v mluveném ani psaném projevu. Jako by mateřský jazyk uplatňoval nevědomý vliv jeho matky, která vždy věděla lépe, co on potřebuje a co je pro něj dobré, předjíkala jeho potřeby ještě dříve, než je sám v dětském věku dokázal rozpoznat. Winnicott (1965) se ostře vymezoval vůči počínání „příliš dobrých matek“, které všechno dělají správně ve správnou chvíli. Podle něj děti dělají něco horšího než kastraci: navozují splývání dítěte s matkou nebo její úplné odmítání. Konfliktní prožívání mateřských aspektů (úplné zavrhování a úplné přejímání) nacházelo uplatnění v odmítavě paralyzovaném a současně nerozlišené splývavém používání mateřského jazyka. Angličtina byla jeho jazyk, kterým matka nehovoří.

Kromě odehrávání slovy (enacted) v analytických hodinách zachycujeme smysl událostí ve scénickém ztvárnění, v rytmu, melodii a intonaci řeči (prosodie). Opakovaná odehrávání jsou jádrem sdělení, mluvčí si není vědom toho, že něco opakuje a co opakuje. Nasloucháním pak zachycujeme řečová jednání (acting through speech; Donnet, 2021). Řeč poskytuje nekonečně příležitostí k naslouchání. Příslovce (stále, znovu, trochu, možná, opravdu, naopak) mohou například poukazovat na návrat vynořujících se vytěsněných prožitků. *Opravdu* ve větě „*Opravdu nemám žádné velké problémy*“ může poukazovat na odpor o sobě mluvit; „*Opravdu to s tím nesouvisí*“ na odpor proti vynořujícím se nevědomým souvislostem; a „*Opravdu to s vámi nesouvisí*“ na odpor proti vynořujícímu se přenosu. Příslovce umožňuje zaměřit pozornost na to, co mluvčí aktuálně sděluje, případně objevit přenosový rozměr (Balcacci, 2021). Nebo v jiném příkladě použití podstatného jména místo slovesa je způsob, jak se vyhnout emoci. *Mé pochyby mě pronásledují dnem a nocí* je odlišné od slovesného vyjádření *pochybují*. Podstatné jméno vynechává mluvčího a jeho já, afekt je objektivizovaný. Podařilo se ho izolovat. Pacient řekne „*Je to o mé pochybnosti*“. Analytik se nechá snadno zatáhnout do intelektualizujícího používání podstatných jmen. *Rozumím, že vás pochyby obtěžují* (Gullestad, Killingmo, 2020).

Také zaslechnutí homonyma dokáže otevřít přístup k nevědomé souvislosti a přenosovému významu. Jedná se o slova, která se zvukově nebo graficky podobají slovům jiného významu a původu. Jde o náhodnou shodu bez dalších vzájemných souvislostí (mají výrazně odlišný význam) na rozdíl

od mnohoznačných (polysémantických) slov, která stejně zní, ale mají vývojovou souvislost, vznikla na základě podobnosti posunem základního významu. Je dobré však podotknout, že mezi homonymi a polysémií neexistuje ostrá hranice. Homonyma mohou vznikat rozpadem polysémie, kdy se původní významové souvislosti zatemní (například *prát* ve smyslu mlátit nebo zbavovat špíny, kdy se prádlo původně tlouklo dřevěnou plácačkou). Příkladem polysémie je *oko*. Kruhový nebo kulatý tvar pak umožnil tímto slovem nazývat zrakový orgán, otvor na punčoše, pytláckou past nebo skvrnu v polévce. Jinými polysémantickými slovy jsou *unést* (někoho, něco, být unesen čím) nebo *sbalit* (zavazadlo; holku/kluka; podezřelého policii). Příkladem homonyma je *vinný* (provínilý a pocházející z vína), *pila* (nástroj k řezání a přičestí minulé ženského rodu od slovesa pít), nebo *puk* (hrana na oděvu; hokejový kotouč nebo pupen). Nepravá homonyma se mohou graficky lišit, ale zvukově se podobají (homofona), například *být/bít*, *nebo svést/svézt* (někoho autem; dívku/chlapce; přenést vinu na někoho jiného; dokázat něco) (Hladká, 2017; *Karlík, Nekula, Pleskalová, 2002*). Hypoteticky se můžeme ptát, zda předvědomá nebo nevědomá volba konkrétního výrazu není odlišná v případě polysémie a homonyma. U homonym neexistuje jasný vztah mezi různými významy (například *travička*, *zdrobnělina* od trávy, nebo označení ženy se schopností otrávit), ale mysl dané slovo zvolí a teprve dodatečně se dá dospět k pochopení latentního významu. Teprve na základě volných asociací, přenosově protipřenosových výměn a dodatečné interpretační práce lze rozpoznat vytěsněné nebo nikdy nerepresentované souvislosti,

které v sobě homonymum může obsahovat (například vražedné přání travičky). Směrem k polysémii, kde je tušená a vědomí přístupnější významová souvislost, bychom mohli předpokládat spíše předvědomou volbu mnohoznačného výrazu, jehož vývojově podobné a tušené významy jsou po vyslovení snáze dohledatelné.

Víceznačnost řeči (homonymní a polysémiální výrazy) bohatě zachycuje duševní vývoj a dotýká se jakési proto-řeči, úplných počátků slovní symbolizace, kdy se kódují rané významy. Slova zachycují sedimenty prvních významných zkušeností, v účinku předsymbolické řeči. Do osobního jazyka a nářečí se wpisuje zkušenost nemluvněte a mnohokrát přepracované vzpomínky a rané fantazie. Polysémie a homonyma úzce souvisí se zrodem pra-řeči, proto-slov, která se slovům podobají v některých zvukových rysech a v tom, jak s nimi dítě zachází, ale u které spíše než pevný a jednoznačný význam zachytíme zárodky budoucích slov. Zvuková podoba slov je ještě neustálená, dočasná a proměnlivá. Vývoj řeči se týká jak spojování zvukových obrazů slov u homonym, tak vizuálních časoprostorových a logických asociací u metafor a metonymie. Dítě ve svém komunikačním záměru postupně využívá různých významových souvislostí. Příkladem jsou metonymické vztahy, ve kterém se dílčí projev použije k označení celku: *haf haf* je jak štěkání, tak jeho původce, celé zvíře-pes. Nebo *č č č* vyjadřuje, jak čurat, tak záchod, tak i penis. Po 18.–19. měsíci života dítě rozšiřuje repertoár užívání slov. Například *táta* může označovat nejen otce a metonymicky věci, které s ním bezprostředně souvisejí, ale i věci, které s ním nesouvisí, ale dítě zaujaly. To co sdílají, je „zajímavost“, „ne-

bezpečnost“, neboť k tátovým věcem patří to, na co nemá sahat, například nářadí, které rodiče označují jako nebezpečné. Dítě se ve svém vyjádření uchyluje i ke vztahům metaforickým na základě podobnosti. *Bába* je pro něj jak vlastní babička, tak cizí starší paní. Kolísá i šíře významů, které pro dítě jednotlivá slova mají. Jde o pohyblivý proces, v němž se významy přesouvají, přelévají, přeskupují, zužují a rozšiřují. Mezi 12. a 18. měsícem nastává přechod od jednoslovného k víceslovnému vyjadřování. Od ukončeného 15. měsíce se podoba verbálních prostředků ustaluje (Saicová-Římalová, 2013). Jazykový vývoj se podobá vlnám, které se převrstvují, v neustálému ústupu a vzestupu alternativních způsobů jazykového používání, přičemž některé přístupy jsou více zapojované a jiné vyřazované.

Chápat mnohovýznamovost slov odráží schopnost vytvářet symboly, rozumět jim, symbolicky myslet a sdělovat. Pokud člověk symboly prožívá konkrétně, nedokáže je využít pro komunikaci a stejně tak nemůže zřetelně rozlišovat mezi subjektem a objektem. V psychoanalýze je schopnost symbolizovat předpokladem k porozumění přenosového významu pomocí metaforizujícího „jako“. Schopnost rozvinout symbolické myšlení v průběhu analýzy umožňuje rozumět homonymickému posunu. Na počátku analytické léčby přišel psychotický pacient a bez zjevných důvodů se červenal, chichotal a s analytčkou nemluvil. V další hodině se ukázalo, že v tesařské dílně vyráběl dřevěnou stoličku (*stool*). Díky nedostupnosti symbolické funkce pro něj bylo homonymum *stolice* naprosto stejnou věcí, ať se jednalo o dřevěnou stolicu, slovo *stolice* nebo výkaly. V předchozí hodině nehovořil, pouze

se stydlivě uchechtával, protože nedokázal mluvit o tom, že vyráběl stolicí. Později se ukázalo, že ztotožnění tří „stolic“ (slova, židle a fekálie) a jejich zvukové přemístění bylo zcela nevědomé, a sloužilo k současnému zakrytí i odkrytí zprávy. Jediné, co si pacient uvědomoval, že mu to bylo trapné a nemohl mluvit (Segal, 1957).

Řeč si vždy udržuje určitý stupeň volnosti. Není to ideální ani pevně daný kódovací systém, ve kterém jeden význam odpovídá přesně jednomu kódu a jedné formě. Naopak pohyblivost a tvárnost řeči se ukazuje jako nezbytná. Různé jazyky si udržují vlastní poměr homonym až do jakési pomyslné horní hranice 20 % jazykového slovníku. Homonyma jsou stabilní, hravou a „zárodečnou“ součástí řeči (Ogura, Wang, 2004). Čeština podobně jako jiné jazyky umožňuje zaslechnout v nečekaných souvislostech a mnohovýznamovostech „tekuté“, ještě nehotové a rodící se konstelace, nové významové figury a propojení.

PSYCHOANALYTICKÉ NASLOUCHÁNÍ HOMONYMŮM

Proč si řečových figur všimnout v analytických sezeních? Naslouchání překvapivým slovním tvarům, zkomoleninám, významovým posunům, víceznačností a stejnozvukností otevírá cestu k porozumění snům a volným asociacím. Pro Freuda byla práce s jazykem důležitá, což je například zřejmé z jeho poznámky pod čarou k *Výkladu snů* z roku 1909:

Dr. Alfred Robitsek mě upozorňuje na to, že orientální snáře, ve srovnání s nimiž naše snáře jsou jen ubohou napodobeninou, přistupují většinou k výkladu snových prvků na základě stejnozvuknosti a podob-

David
Holub

MUDr., Ph.D. Psychoanalytik (IPA), psychiatr, působí v soukromé praxi a Psychosomatické klinice v Praze, tréninkový analytik ČPS, tréninkový terapeut ČSPAP, pregraduálně vyučuje na 1. lékařské fakultě Univerzity Karlovy a Katedře psychologie Fakulty sociálních studií Masarykovy Univerzity. Podílí se na předatestační přípravě a celoživotním vzdělávání lékařů. Spoluzakladatel a bývalý šéfredaktor časopisu *Revue pro psychoanalytickou psychoterapii a psychoanalýzu* a člen redakční rady časopisu *Psychoterapie*. Lektor certifikovaného kurzu *Operacionalizovaná psychodynamická diagnostika (OPD-2)*, zabývá se balintovskými skupinami.

nosti slov. Protože tyto příbuznosti se při překladu do našeho jazyka nutně ztrácejí, vysvětluje se tím zřejmě nepochopitelnost daných protějšků v našich lidových „snářích“. – O tom, jak mimořádný význam měly slovní hříčky a pohrávání se slovy ve starých východních kulturách, se můžeme poučit ve spisech Hugo Wincklera [známého archeologa].

Několika homonym zaznamenal ve snech svých pacientů. Například pacientka, která nikdy nebyla v Itálii, snila o Itálii. V němčině „*gen Italien*“ (do Itálie) zní „*Genitalien*“, tedy genitálie. Podobně *Vlčí muž* (2003) snil o „muži, který odtrhává

křídla *Espe*“. Myslel si (němčina nebyla mateřštinou Sergeje Pankejeffa), že „Espe“ znamená německy vosa. Freud mu odvětil, že správný výraz je „Wespe“. Vlčí muž na to reagoval: „Ale Espe, proč, vždyť to jsem já: S. P. (Sergej Pankejeff)“. Freud si také u Pankejeffa všímal, že se v přenosu projevoval nápadným chováním, hrozil sežráním a později nejrůznějším týráním, což všechno byly projevy jeho něžnosti. Podle Freuda si v jeho případě jazykový zvyk „osvojil jisté ražby orální fáze, mluvil o objektu lásky, který je „appetitlich“ (chutný), nazýval milenkou „sladkou““. V případě *Kryšího muže* (1999) Freud používá jiný příklad souzvučnosti u svého nutkavého pacienta, který byl ve svých análně erotických fantaziích zaměstnaný trestem krysy. Krysy pro něj nabyly významu peněz. Tato souvislost se projevila nápadem *Raten* (splátky) ke slovu *Ratten* (krysy). Ve svých nutkavých představách si stanovil jakousi krysí měnu. Když se například pacient ptal Freuda na výši honoráře za jednu hodinu léčby, řekl si po Freudově odpovědi v duchu „*kolik zlatek, tolik krys*“ nebo „*Za každou korunu jedna krysa pro děti*“. *Ratten* [= krysy] pro něj znamenají skutečně – *Raten* [= splátky]. Peněžní význam krys a nutkavý slovní můstek *Raten – Ratten* postupně zahrnul i peněžních zájmů spojených s dědictvím po otci. Během psychoanalytické léčby je rozvinul do obrazů anální erotiky: vrátit doběrné na vojenském cvičení (slovní můstek *Spielratte*), krysa jako nositel nebezpečných infekcí a symbol oprávněného strachu ze syfilitické nákazy u vojska, krysa jako znázornění pohlavního údu a následně soulože do konečníku (anální erotika). V krysách se scházejí *peníze a syfilis*. Platí teď krysami. – *Krysí měna*.

Homonyma zhušťují několik významů, jsou příkladem snové práce a mohou kondenzovaně zachytit přenosovou fantazii. V ukázce z psychoanalytické terapie jednoho dne pacient poznamenal: „Nějak mi svou fyziognomií připomínáte Burghardta Klaussnera, který hraje kněze ve filmu *Bílá stuha*.“ Je třeba vědět, že tento kněz jako otec zcela nepokrytě projevuje jistý druh morálního sadismu: nemilosrdně trestá vlastního předpubertálního syna za jeho masturbační aktivity tím, že ho morálně vyslýchá, a dokonce mu v noci přivazuje ruce k posteli. Analytik slyšel, jak pacient, který má sám sexuální problémy, znovu a znovu mluví o „Klaussnerovi“. Nakonec ho napadlo zamyslet se nad poznámkou o podobné fyziognomii sadistického kněze Klaussnera, jménem a jeho zvukem: Klaussner, Klaus, Klaustum atd. Samotné jméno obsahovalo pacientovu stručnou přenosovou fantazii (Hock, 2013).

Různé psychoanalytické školy se liší v důrazech, jak přistupují k používání jazyka. Jacques Lacan (2002) věnoval pozornost řeči, promluvě, *lalangue*⁴ jako místu požitku, sdílení i separace. Ego analytický proud se zaměřoval na sémantické významy signalizující nevědomý konflikt. Heinz Kohut se zabýval Self, které si žádá, aby jej analytik dosáhl slovy a dotkl se Self svým slovem. Intersubjektivní tradice vychází ze sdíleného nevědomého významu. In-

⁴ *Lalangue* – Lacan tímto složeným (dětsky patlavým) pojmem (*la langue*) odkazoval na nekomunikativní aspekty řeči, její opak (*language*). Přibližně se jím chápe primární chaotický substrát mnohovýznamovosti, ze kterých se vytváří řeč. Jako by byla řeč uspořádanou superstrukturou, která sedí na horní vrstvě tohoto substrátu. *Lalangue* je definovaná jako řeč před gramatickou a lexikografickou organizací, je promluvou ve své odloučenosti od struktury jazyka.

terpersonální školy se zaměřují na řečové výměny a jejich významy pro oba účastníky (Rizzuto, 2002). Tímto směrem se vydává konverzační analýza psychoanalytického rozhovoru-v-akci (Buchholz, Kächele, 2013). Post-bioniánská teorie se zabývá transformačním potenciálem dynamického pole, například prací s metaforami/narativními výhonky snových myšlenek, transformací v halucinóze nebo ve snu, které jsou zachycované slovy (například rozehrání úvah o násilném vztahovém poli ze slovního spojení: matky hrající na housle *violin* – násilí *violence*). Homonyma, jejich sensorika, zvukový soulad a zapletení v kůře (analytické léčbě, nikoliv homonymní kůře :) formují figuru, jež díky zvukové směsici, jejich dvojsmyslu či vícesmyslu v řečení odhaluje trauma, repetitivní symptom coby svědectví pokusu o „řešení“, a je místem rodící se touhy po *devenir* (přibližně: stávání se) (Andrejsová, 2021).

Když nasloucháme svým analyzandům, zachycujeme ve slovní mnohovýznamovosti působení nevědomé mysli, která se prosazuje volbou homonymních výrazů. Zaslechnuté homonymum je součástí procesu symboličtějšího znázornění nevědomého významu. Například francouzsky mluvící analyzand, jehož otec zemřel na alkoholismus, měl sen o šesti růžích (Malcolm, 1983). Nepřesný překlad umožnil analytikovi poukázat na nevědomou souvislost, o čem vlastně mluví: „*O šesti růžích, nebo o cirhóze?*“ (fr. *six roses ou cirrhose* [sis róz u siróz]). Snová práce vytvořila obraz s latentním významem, na který analytik skrze homonymum poukázal.

Slova v sobě nesou historii individuálního i skupinového přemístění významu z původního kontextu, ve kterém byla za-

slechnuta a pojmenována pomocí smyslového obrazu. Slova nabývají druhotných významů a nesou abstraktní myšlenky, ale pokud jde o nevědomou zásobárnu naší minulosti, neztrácejí slova konkrétní význam, který měla při prvním zaslechnutí a použití. Jedinečnost slova se skládá ze souhrnu minulých i přítomných významů. Hodnota snu neleží v odhalení jeho latentního významu, ale v jazyku použitého při jeho vyprávění a vytváření asociací, které pomáhají sen osvětlit (Sharpe, 1937). Ella Sharpeová dává několik názorných příkladů ve své nepříliš známé knize *Analýza snů: praktická příručka pro psychoanalytiku*. Například ve slově *read* (minulý čas od číst), které se zvukově podobá slovu *red* (červená), můžeme zachytit po vyslechnutí průběhu asociací pacientky otisky tělesné a pudové zkušenosti v odkazu na menstruaci. *I have not read the paper this week. I don't know what has been happening. I haven't looked at the paper at all.* (Nečetla jsem tento týden noviny. Nevím, co se děje. Vůbec jsem se do novin nepodívala). V asociacích na hodině pacientka dochází k tomu, že má menstruaci. Sharpeová si jako analytička uvědomila, že zvukový odkaz na červenou barvu (*red*) má dítě nebo dospívající spojenou se smyslovým prožitkem barvy, a pozdější použití slova *read* [*red*] jako minulého nebo předminulého času od *read* [ri:d] odkazuje k minulosti. Homonymum *read/red* zachycuje aktuální zkušenost pacientky, která na záchodě uviděla menstruační krev, a pocítila úzkost, jakmile ji zahlédla. Následoval komentář k novinám „nevím, co se děje“.

Homonyma mohou významy vizuálně reprezentovat, stejně tak významu unikat. Podstatně lépe si představujeme obraz šesti

růží, než obraz cirrhózy. Podobné transformace bývají často překvapivé a zábavné. Stevens (1996) popisuje sen v Moskvě, ve kterém pozoruje včelu, která si hová v ústí otvoru stromu. Jeho asociace se týkala tajněstářsky (cagey) působící včely (bee) – cagey bee [kej-dží bí], odtud KGB [kej-dží-bí], zachycující paranoidní atmosféru na hodině. Snový nebo halucinatorní význam zaslechnutý v souzvučnosti otvírá ještě jiné a nečekané roviny. Například *zabouchnutí*: Zabouchnutí dveří i zabouchnutí (se) do analytika. Nebo *poslouchat* (ve smyslu naslouchat) a poslouchat (stávat se poslušným). Na začátku supervize zaslechnete kolegyni říkat: „*Pustím se do pacienta...*“. Vy se v duchu můžete začít zabývat bojovně-útočnou rovinou homonymního sdělení *pustit se do koho* – začít s pacientem nebo dát pacientovi co proto. Jiná kolegyně v supervizi zahajuje svůj příspěvek „*Jeden pán mě napadl*“. Kromě nápadu v supervizi začít mluvit právě o tomto muži, se lze zastavit u prožitku *napadání*, respektive kdo koho na nevědomé rovině může v prezentované analytické situaci napadat, když se zaposloucháte do způsobu, jak „napadené“ o pacientovi mluví (co všechno jí provádí). Zvukový skluz (homonymum) se v tomto příkladě prolíná metonymicko-metaforickým významovým posunem. Homonymum je podobně jako sen nebo chybný úkon z řádu nevědomých aktů, rébusem, který se nabízí k odtajnění, uniká i prozrazuje, skrývá a odhaluje. Metonymicko-metaforická složka rozvíjí, obohacuje slovní význam, je poetická a je projevem hledání (Andrejsová, 2022). Homonymum zůstává tajemstvím, které není možné beze zbytku v danou chvíli vyloučit. „*Jsem ztracený případ*“, říká

analyzandka, a její další asociace v hodině rozvíjejí prožitek, který zhuštěně vyjádřila homonymem „ztraceného případu“. Ve své ztracenosti se sama sobě jeví jako beznadějný případ a současně se prožívá jako někdo, kdo se ztratil a hledá cestu, kdo si přeje být nalezen.

PŘÍKLADY ZASLECHNUTÝCH HOMONYM A POLYSÉMIÍ

Abych zprostředkoval okamžik zaslechnutí homonyma, uvedu několik krátkých klinických příkladů s komentářem.

a) Studentka v průběhu vnitřního oddělování se od rodičů

Analyzandka: Vzpomínám si, když mi byly dva roky, jak jsem říkala „*já sama, já sama*“

Komentář: *Já samostatná, toužící po svébytné autonomii, stejně tak vyjadřující smutek z opuštění, prožitek samoty „zůstávám a cítím se sama“, který je současně i výpovědí o ambivalentním prožitku studentky na analytické hodině: chci si na věci přicházet sama, nechci abyste to dělal za mě, a současně se obávám, že moje samostatnost povede k opuštěnosti. „Já sama“ odráží rozervanost mezi touhou separovat se a zůstat přítom neoddělená.*

b) Manažerka, která zakouší ambivalenci vůči své ženské roli a mateřství, nemůže přijít do jiného stavu („jiný stav“ je samotný osobitou metaforou). Kromě toho se tato mladá žena brání nadváze

Cítím se unavená, obtížně snáším pocity bezmoci a nespravedlnosti. Cítím, že musím stále něco hlídat, aby někdo někde neudělal křivárnu. Nechci nic řešit, něco

hlídat a kontrolovat, nechci být ředitelka zeměkoule...

Komentář: Zeměkoule – ze-mě-koule, stala by se ze mě koule. Co by mohl naznačovat strach pacientky z těhotenství a obezity odkazující k těhotenství? Při sledování celé věty a pacientčinych myšlenek zaslechneme náznaky asociativních spojů, její konflikt mezi potřebou kontroly a touhou nemuset nic hlídat, nechuť řídit a být řízená strachem z otěhotnění nebo zrady (křiváren). Zvýšený výskyt záporů v uvedeném krátkém sdělení (ne-spravedlnosti, ne-udělal, ne-chci a ne-chci) podtrhuje intenzitu, s jakou se pacientka potřebuje bránit změně svého stavu („křivek“) a procesu stávání se matkou. Jedná se o konzultativní setkání, ve kterém uvedené vynořující se souvislosti nesdělují nahlas, ale jako tichý komentář využívám k orientaci sebe a svého způsobu, jak s touto mladou ženou mluvím a jak formuluji své dotazy a komentáře, abych respektoval její úzkosti a obrany.

c) Matka ročního syna objevuje nesmlouvavý postoj vůči sobě samotné

Po narození syna probíhají v prvním roce její mateřské dovolené analytické hodiny on-line za cenu velkého vypětí a stresu, kdy se tato mladá žena pokouší být současně dobrou matkou i dobrou analyzandkou. V jedné hodině mi volá telefonem přes FaceTime z procházky, při které uspává syna v nosítku. Silný nárazový vítr způsobuje, že slyším každé třetí slovo, a teprve tehdy mi dochází, v jak extrémních podmínkách naše setkání probíhají, a přitom jako bychom oba působili, že vše je v pořádku a nic se neděje. Zkoumám tento paradox, uvědomuji si, jak je důležité, že v analýze

udržujeme kontinuitu, přestože hodiny mají daleko od tichého a nerušeného analytického prostoru. V jedné chvíli poukazují na to, že to pro ni může být těžké, když čelí různým nesnázím, tlakům a nárokům, a přitom se pro druhé snaží zůstat v pohodě. V analytických hodinách i mimo ně vytváří příjemnou atmosféru, přestože ji to stojí hodně sil. Na tento můj komentář asociativně odpovídá snem, který vypráví. Zdálo se jí, že jde za učitelkou francouzštiny a vysvětluje jí, že nic nefláká. Potom potkává učitele slovenštiny (jejího rodného jazyka), který je přísný, říká žákům, že musí ven, na bojiště. Všichni jdou tunelem, mají jít doprava, ale ona jde doleva za ostatními, ale udržuje si od nich odstup. Má pocit, že se pak vrací na stejné místo. Ve svých dalších nápadech se analyzandka dostává k vnitřnímu konfliktu, ve kterém se pokouší oddělit od nemilosrdného učitele, mít od něj odstup a jít opačným směrem, ale současně se vrací na stejné místo. Uvědomím si, že jí říkám, když přemýšlím o jejím snu, jako by tíhla k tomu stále něco opakovat, ale přitom si přála jít jinam než jí směřuje přísný učitel. Po několika větách říká, že se její syn pro ni stal „malý nový učitel“. Zatímco naslouchám dalším nápadům, dochází mi, že jsem ve skutečnosti a mimoděk zaslechl „malinový učitel“. Zůstávám u tohoto nečekaného posunu významu a v závěru hodiny mluvíme o proměně „nárokujejího syna“ v hravého „malinového učitele“.

Komentář: Nevyhovující životní situace, ve kterých se analyzandka ocitá a pokouší se jim vyhovovat, přechází v průběhu hodiny ve snový obraz přísného učitele, od kterého se pokouší vzdálit a jít opačným směrem. Zdánlivě chybně zaslechnutí „malý nový

učitel/malinový učitel“ se stává transformací v halucinóze (Civitarese, 2020). Mohl bych tento nelogický významový posun přejít jako „bláznivý šum“, ale zůstávám u něj. V dalších asociacích se ukazuje, že „malinový učitel“ zachycuje proměnu vnitřního obrazu přísných učitelů, kteří analyzandce nedovolují flákat se, malého tyranského učitele, kterému analyzandka musí sloužit, v malinového učitele, u kterého hravost převažuje nad přísným vyžadováním. Obsahuje v sobě také jinou sladkou odměnu, než dosavadní fantazijní lákavost vyhovovat přísnému velkému učiteli a poslouchat ho v naději na budoucí odměnu.

d) Redaktorka prožívající ambivalenci vůči matce

Analyzandka: Cítila jsem zmatek. Viděla jsem na ulici matku, která se k dítěti chovala vyděračsky. Vyhrožovala mu, že zmizí, když něco neudělá. Zašla pak do obchodu. Analyzandka pokračuje dalšími asociacemi ze zaměstnání, ve které se zabývali hrou Jeana Geneta. Jeho matka byla zlodějka a malého Jeana odložila do sirotčince. Její kolega mluvil rozhořčeně o matkách a o své zkušenosti se svojí matkou. Řekla mu, že je už velký a má všechny prostředky, aby to změnil. Řekla si, že o tom nebude mluvit. Pak z ní vypadlo „zmatek“. Zmatek? Z-matek. Je to celé o matkách. Zajímá jí, proč se to sem do naší hodiny znovu dostává.

Komentář: Analyzandka si všímá svého pokusu opustit mateřské téma, přestat se jím zabývat, a vzápětí se k němu vrací skrze homonymní zaslechnutí (zmatek/z-matek). Vydírání, vyhrožování, okrádání, odkládání a ponechávání v osiřené v pomyslých sirotčincích, ji vrací k tématu matek,

k vlastní vzpomínce na několikaměsíční pobyt v nemocnici, s matkami souvisí a z matek pochází. Z-matek.

e) Malířka v dlouhodobé pracovní neschopnosti pro svalové bolesti

Analyzandka: Sestra partnera se nekale vdala, aby si zajistila bezpečí. Partnerův bratr se vdal, tedy oženil. To bych dodala jako závdavek...

Analytik: Závdavek, jako by ve vaší řeči bylo přítomné vdávání.

Analyzandka: Závdavek, to je zvláštní slovo. Vlastně nevím, co znamená. Vdávat jsem se nikdy nechtěla, ale v poslední době přemýšlím, že je to opačně, než si myslím. Jako bych čekala, až dorostu bezpečí, abych se mohla vdát, ale možná vdát se vytváří bezpečí, abych mohla počít. Chovala jsem se nekale, neřekla jsem vám to dosud, ale už jsem jednou byla vdaná. Stydím se.

Komentář: Vdávání⁵ prosazující se v této ukázce nekalými vdavkami, přeřeknutím vdal/oženil a ukrytím vdávání do slova ZÁ-VDAVEK přibližuje vnitřní uvíznutí analyzandky v oidipské konfiguraci: váže se na její prožitky bezcennosti, prázdnoty a dutosti býti ženou. Strach, že si partner najde jinou, hodnotnější a (oidipsky) vítězíci ženu, udržují její četné somatické bolesti, které zabraňují sňatku a otěhotnění.

⁵ Každý jazyk využívá vlastní výrazové prostředky. Během setkání slovenských, českých a dánských/švédských psychoanalytiků v Novém Smokovci ve Vysokých Tatrách tlumočila Zuzana Ståhlberg z češtiny do švédštiny. Společně jsme při překládání objevili nové mnohovýznamové výrazy, které se „neztratily v překladu“: *sbalená* znamená ve švédštině také *opilá, omámená*; švédský výraz *gift*, znamená, jak *vdávat se, tak otrávit* a uchopuje vztahovou ambivalenci sňatku (vdaná/otrávená).

Svůj předchozí sňatek, ve kterém se cítila opouštěná a zrazovaná, musela zatajit. Sebe prožívá jako utápnutou myšku, žije pod vlivem druhých, na rozdíl od jiných žen, které si libují v předvádění.

f) Zdravotní sestra, které zemřela maminka a která strádá obviňujícími halucinacemi

Analyzandka: Mám strach poškodit druhé. Na ženském oddělení jsou teď samé křehké rozbitné ženy. Zasluchnu hlasy, které říkají „Probuď sochu“. Dovolila jsem si v Paříži myšlenky, a jak to dopadlo. (V Paříži analyzandka pracovala a pokoušela se vnitřně separovat, ale rozvinula se u ní úzkost z nestability a hroucení budov). Dovolit si myslet je riskantní.

*Komentář: V práci s touto mladou ženou pomalu dlouhé měsíce a roky budujeme bezpečnou základnu pro symboly a možnost symbolicky myslet, velmi pozvolným vynalézáním slov, které zčásti mírní a pojímají její psychotickou úzkost. Obává se, že kdyby vyslovila cokoli z svých „divných“ myšlenek, ublížila by druhému, poškodila by ho, druhý by v jejím (omnipotentním) přesvědčení začal myslet divně jako ona. Učíme se všimnout si okamžiků oddělování, ale moje práce s ní spočívá spíše ve vnitřních tichých komentářích, které udržují mé naslouchání a myšlení, než že bych se přímo vyslovoval k jejímu bludnému přenosu, ve kterém mě chrání před nebezpečím, před svou vlastní ničivostí. Představuje si, že kdyby se mnou začala mluvit o svých „divnostech“, začal bych i já divně přemýšlet. Když zasluchnu ženské oddělení ve smyslu **ne-mocničního oddělení** a současně **ženské se-parace**, ženského oddělení, orientuji se díky tomu směrem k ženské oddělenosti, truch-*

lení a neprožití svého oddělování od mámy, se kterou zůstává propojená a vůči které zakouší hlubokou provinilost, že včas nerozpoznala její vážné onemocnění. Její maminka zemřela a ona žije v přesvědčení, že nesmí od té doby nic a nikoho zanedbat. Uvázla mezi touhou splynout s matkou a touhou učinit z ní část sebe, vlastnit ji. V básni napsala: „Kde začíná bolest těch druhých? Kde končí mé ruce?“

g) Veterinářka vyřazená z běžného života chronickou invalidizující torticollis hlavy a krku s mohutnými svalovými spasmy

Analyzandka: Mám tendenci se schovávat. Brzdím své reakce. Abych nevyšla z běžného standardního chování. Pamatuju na to, jak se mám chovat a jednat, abych nevybočila. Je to podobné jako ve snu. V něm jsem s babičkou nacvičovala na spartakiádu, ve které jsem skutečně vystupovala ve 12 letech. Babička měla parézu po viróze a vypadala blbě. Jako by torticollis naplnila tuto obavu. Mám potřebu zatajit, když mi něco je. Schovat se s tím.

Analytik: Vystupovala jste na spartakiádě. Přemýšlím, co vystoupit znamená. Jednak vystoupit veřejně, ale i vybočit, vystoupit ze zajetých stop, vystoupit z něčeho a také vystoupit sám za sebe, postavit se na svoji obranu.

Analyzandka: Vybočení, které je neplánované, bezděčné, může být nebezpečné. Nejisté. Když vybočím, něco se stane. Jako by se to zákonitě mělo zvrhnout a špatně dopadnout, když je něco nepředvídatelné. Stýská se mi po zvědavosti, když jsem se těšila, že věci budou dobré. Když jsem šla na tancovačku a zažívala jsem dychtivost a zvědavost a nikoliv trému, že budu divná.

Komentář: *Vystupování se váže k hlavnímu symptomu analyzandky. Jako by se nápadný celotělový spasmus pokoušel zabránit zveřejnění, co ona cítí a současně její pocity nepřehlédnutelným způsobem zveřejňoval. Nemělo by se ukázat nic z její dychtivosti ani z jejích dalších pocitů, zejména těch zlostných, za které se hluboce stydí. Ona se nesmí ukazovat ani předvádět. Vystupování odkazuje na její uvíznutí v zajetých kolejkách nutkavých opouzdřovacích rituálů včetně podrobování se druhým. Učí se od nich postupně odchylovat a vystupovat, navzdory tomu, že si to stále zakazuje. Vystoupení se stává prostorem vnitřního zápasu, jak nevybočit a objevit přitom vhodnou exhibici. Předvádění je pro ni špatné a spouští pocity studu. Co má zůstat vytesněné (například zlostná chuť cenit na druhého zuby a vyplazovat na něj jazyk), se vrací ve znetvořené (disfigured), divné a bláznivé podobě křečtí krku a obličeje. Z vystoupení se stává aréna zápasu se studem nejen za původní impuls, ale i jeho druhotné přepracování a návrat v křečovitém symptomu. Odhaluje se to, co mělo zůstat skryté.*

h) Ukázka z analýzy překladatelky, kterou matka používala ke své vlastní stabilizaci

Analyzandka: *Mám strach vstoupit do analýzy. (Náhle se na mě obrací s otázkou): Je tenhle polštářek pouze můj, nebo ho používají i jiní klienti? Nemůžu se zbavit myšlenky, že bude nakažený, nevyhnu se vším, myšlenka na vší je hrozná, neměla bych mít takové myšlenky. Byla jsem jedináček, než se narodila sestra.*

Analytik: *(jsem překvapený, bezděky si pro sebe říkám „Vším?“), uvědomím si, že po chvíli řeknu: Prála byste si být pro mě vším?*

Analyzandka: *To je padlý na hlavu, kdybych vás chtěla mít pro sebe. Viděl jste ten dokument o analýze Marilyn Monroe u Ralphi Greensona? To si neumím představit, ona mu volala o půlnoci, to byste nevydržel.*

Komentář: *Vším se stává uzlovým bodem intersubjektivně sdílené zkušenosti. Po společně utvořeném dvojím významu „vším“ (nákaza cizopasníkem) / „vším“ (být pro někoho výhradně, znamenat pro něj všechno) se rozvíjí přenosová fantazie analytika Greensona a jeho analyzandky Monroe, která se stala součástí jeho života. Jednalo se o obraz ženy, kterou měl analytik skutečně rád a která současně nemohla dosáhnout toho, aby věřila, že je pro něj vším a nepropadala tak do sebeničivého zoufalství. V následujících hodinách se analyzandka vrací k totálnímu přání „být mi vším“, a svému strachu, že její přání nejde vydržet. Mohu zkoumat své pocity přijmout takové totální přání, prožít její potřebu, aby mohla cítit a vnímat – přes mnohé situace, kdy ji zklamávám, že přijmout ji právě tímto způsobem, je pro mě důležité. Chybují při tom a v průběhu dalších let ji mohu seznamovat s proměnou svého vnitřního postoje, kdy se učím mít rád a akceptovat její totální přání a také přijmout to, jak při tom klopýtám. Asociace na sestru, před jejímž narozením se cítila být jedináčkem, otvírá ještě jednu rovinu homonyma a zachycuje rovnici, ve které je (jakákoliv) sestra veš. „Budu-li vás, analytiku, mít jen pro sebe a dostanu vše, nedostanu vší – zmizí díky tomu utrpení dané existencí symbolické sestry, jiného vašeho ‚zavšiveného‘ analyzanda nebo třetího objektu“.*

i) Lékařka s historií somatického onemocnění v útlém dětství

Analyzandka: Jsem zaskočená. Manželovi našli melanom. Vyřízli ho těsně. Od nejpříznivější kategorie ho dělí 0,3 mm. Následuje delší pasáž, kdy se analyzandka věnuje svým obavám o budoucnost, zdravotnímu stavu manžela a přechází v kratší mlčení.

Analytik: *Dělí ho, ve smyslu odděluje...*

Analyzandka: (po chvilce mlčení) Myslela jsem často na to, že vnímám vztahy tak, že jsou natrvalo. Nepočítám se špatnou variantou. Muž a žena se spojí a stanou se jedním tělem. Nepočítám s časem. Úplně jsem zapoměla přihlásit se na konferenci o separaci.

Analytik: *Jako by zneklidňující nález připomínal, na co je třeba zapomenout, na separaci.*

Analyzandka: (mlčí) Cítím se klidnější. Vzpomněla jsem si, jak jste minule komentoval to, že se v on-line hodině odpojím a připojím.

Komentář: *Vícevýznamové sloveso **dělí ho** zachycuje úzkost z nepříznivého histologického nálezu, který ho těsně odděluje od nálezu nadějnějšího. Život a smrt, spojení a oddělení od sebe dělí milimetry a vyslovením přeneseného významu („dělí ho ve smyslu odděluje“) otvírá prostor pro další asociace, ve kterých se ukazuje potřeba zapomenout na vztahovou a vnitřní separaci. Následně se otvírá prostor pro snesitelné odpojování a připojování.*

j) Spisovatelka s psychosomatickými potížemi, jejíž rodným jazykem je angličtina

Analyzandka říká: *I can hear how dull and faraway my voice is.*

(Slyším, jak je můj hlas nudný a vzdálený.)

Zaslechnu, jak jí po určité pauze říkám:

Where does your voice speak from?

(Odkud váš hlas mluví?)

Po chvilce mlčení ona odpovídá: From the left side (*Z levé strany*).

Říkám po určité pauze přibližně toto:

Z té strany, ve které jeden neví, jestli je opuštěný nebo není.

(The side where one doesn't know if one's left or not.)

Analyzandka po několikaminutové pauze řekne:

You mean left and left? My mother never checked on me, if I am in the bed or not.

(Myslíte vlevo a opuštěná? Moje matka se nikdy nešla podívat, jestli jsem v posteli nebo nejsem). Následně rozvíjí své vzpomínky, jak se na svoje rodiče zlobila, cítila se jimi přehlížená a nepochopená. V dalších hodinách se dostává k tomu, jak si ona sama přeje opustit svého partnera a současně se toho obává. Jak v jeho přítomnosti opouští sebe sama.

Komentář: *Přídavné jméno určující **levou stranu** (left) má stejnou jazykovou podobu jako minulý čas od slovesa **opuštěný, zanechaný, odložený** (left). Souzvučná slova (homonyma) zní stejně, ale mají jiný význam a původ. Minulý čas left (od leave) navíc odkazuje na minulost, dřívější prožitky opuštěnosti. Současně poukazuje k přítomnému prožitku opuštění na samotné hodině, který zesiluje zejména ve chvílích, kdy se pacientka snaží vyhovět představám a nárokům, které si před sebe staví. Ve chvílích, kdy vnitřně mluví hlas nikoliv pravého (opravdového) prožívání, ale levého (falešného), kdy se pro ni věci dějí tak říkajíc „na levačku“. Společné rozvinutí homonyma „left“ otevřelo přenosový prožitek analyzandky, její trvalou*

obavu, zda se „analytik chodí dívat, zda je (sama za sebe) v analytickém lůžku nebo není, a pokouší k sobě připoutat jeho pozornost“.

k) Ukázka z analýzy reprezentantky farmaceutické firmy, která propracovává možnost být svobodná v přítomnosti druhých, zejména mužů: použití polysémie „povoleného“ v souvislostech analytické hodiny

Analyzandka: Máte tu nové knihy (po několika letech se osměluje mluvit o tom, co vidí v mé pracovně). Omylem jsem četla název knihy „obtížný hmyz“. Taky tu máte knihy psychiatra Hoeschla. Míval v časopisu Reflex sloupky. Když jsem je sledovala, říkala jsem si, že je moudrý, patří mezi 5000 nejchytřejších lidí na světě. Jednou jsem s ním jela ve stejném autobuse. Vzadu oplzle mluvil s mladou kolegyní. Ale zasloužil se o psychiatrii (přenosový rozměr volných nápadů neoslovuji přímo, všímám si jich: psychiatr píše sloupky, analytik sedící vzadu a oplzle mluví s mladou kolegyní).

Analytik: Jako byste zachytila proměny naší analýzy.

Analyzandka: (po chvíli) Jako malá jsem četla edici Klubu mladých čtenářů. Bylo tam uvedené, pro jak staré čtenáře je každá kniha vhodná, od devíti, od desíti, od třinácti let. Vzpomínám si na máminu knihovnu, dívala jsem se na názvy knih, které jsem považovala za dospělé. Proč jsem to tak respektovala, nečetla je a byla hodná? Cestou sem mě napadlo, že mám s sebou víc peněz, že jsem vám za hodiny nikdy neplatila odchylně, ale řádně. Od covidu vám platím bankovním převodem. Byla by to větší sranda, kdybych platila jinak nebo pozdě.

Analytik: Jaké by to bylo, dovolit si platit jinak...?

Analyzandka: (několikaminutová pauza). Pouštěla jsem si v autě kapelu *Horkýže Slíže*, jednu píseň od nich plnou vulgarismů... (delší odmlčení)

Analytik: Říkáte vulgarismus. Jako by vyslovit to slovo znamenalo přestat respektovat hranice toho, co je vhodné pro dospělé. Respektovat mámina pravidla je na druhé straně způsob, jak ji mít rád....

Analyzandka: Asi vám nerozumím... ..V té písni „Mám v piči...na lehátku“ se v klipu syn dívá na fotbalovou Chelsea a absolutně si nic nedělá z matky, která kolem něj v domácnosti blázní. Ona doma pracuje a on to má na háku (tíše přemýšlím o přenosovém významu: analyzandka na lehátku se dívá na své věci, a zoufalý, vyčítavý analytik se ji pokouší přimět k „domácí“ analytické práci).

Analytik: Syn si z matky nic nedělá, je v tom něco svobodného..

Analyzandka: Včera se mi zdál sen, ve kterém byly schody směrem nahoru. Ty, které byly nejvýše, byly **povolené**. (blíží se konec hodiny, obvykle má smysl počkat na asociace analyzanda ke snu).

Analytik: (po chvíli). **Povolené** jako uvolněné, ale také dovolené. Co je dovolené, zdá se být nebezpečné.

Analyzandka: Často si před hodinou, když řídím auto, představuji, jakým způsobem spolu mluvíme. Ale když přijdu sem, je to úplně jinak.

Analytik: Dnešní píseň, jejíž text vás zaujal, „Mám v piči...na lehátku“ propojil oba prostory, představy, které máte, když jste sama v autě, s naším prostorem, když jsme zde společně.

*Komentář: Analyzandka přichází připravená zkoumat nejen to, co vidí v prostoru pracovny, ale také intersubjektívni prostor nevědomých přenosových významů, které se v průběhu analytické hodiny vynořují. Mohou to být například obavy, že se jeden nebo druhý účastník může stát obtížným hmyzem, nebo obavy z přenosových fantazií, o kterých se nedá mluvit uvnitř hodiny, ale pouze v bezpečí auto-mobilu. Její volné nápady zprostředkovávají ranou perspektivu hranic mezi bezpečným dětským (Mladý/ malý čtenář) a zneklidňujícím dospělým světem, a její adaptaci na život s mámou, se kterou sama vyrůstala. Pomáhala jí, měla ráda a odpovědně se o ni starala tím, že neztěžovala máminu beztak nesnadnou životní situaci a nepřekračovala její hranice. Všudy přítomné výčitky, že se o druhé nedostatečně stará a zatěžuje je svými přáními a potřebami, odklání každou představu spojenou s naším společným prostorem mimo analytické hodiny. Píseň přehrávaná před hodinou obsahuje idiom „mám v piči/mám na háku“, otvírá sexuální i osvobozující význam. Malá (čtenářka) nemá vidět „onu horkou scénu“, má respektovat, že něco nemá vidět a vědět, že je na to malá. Analytický prostor otvírá pole velmi rané sexuality vycházející z dívání a pohledu dítěte dovnitř. Tuto linku protahuje asociace ke krátkému snu s povoleným schodištěm, ke kterému bychom potřebovali slyšet další nápady analyzandky, co pro ni v nevědomém prožívání znamená symbolika schodiště, nakolik by odkazovaly na dětské fantazie primární scény⁶ nebo rozvíjely jiné významy. Nehledě k tomu, že do analytikovy pracovny se vchází z čekárny směrem nahoru po lehce točitých schodech. Výraz **povolené schodiště** snovým způsobem zhuš-*

*tuje několik významů, otvírá prostor k další nevědomé komunikaci, a zachycuje její konfliktní povahu: nebezpečnost uvolněných schodů, a současně rodící se povolení své fantazie zkoumat. Odráží nově nabytou kapacitu zabývat se přenosovými fantaziemi a sdílet je v analytickém prostoru. Přístup ke svým nápadům a prožívaným přáním, které mohou být také odchýlné, egoistické, zvrácené nebo incestní, se stal **povolený**. Z větší dálky a ve venkovním prostoru se analytik zdá být moudrou a uctívanou mužskou figurou v odkazu na známého psychiatra. Jakmile se však společně ocitnou v symbolickém prostoru autobusu coby metafory analytické pracovny, odpadá ideální povlak idealizací a analyzandku staví do dvojí nepohodlné pozice – je jednak obtěžovaná obavou z překračování hranic psychiatrem, který incestně svádí mladší kolegyni, ale současně se dostává do pozice vyloučené třetí, která sama sleduje dvojí otec-dcera, a není tak objektem mužského „perverzního“ zájmu. Ústředním motivem textu písně „Mám v piči... na lehátku“, kte-*

⁶ Pojem primární scény (prascény) formuluje Sigmund Freud v kasuistické studii *Vlčího muže* (1918). Děti předškolního věku na základě vlastního pozorování, zaslechnutí a fantazijně zpracovaných náznaků vytvářejí vnitřní představy pohlavního styku mezi rodiči. Tyto představy je emočně rozrušují, probouzejí přebytek úzkosti, a mohou být sycené násilnými, kastráčními, incestními a jinými ohrožujícími představami, které pro dítě zůstávají tajemné a zneklidňující. Koncept primární scény odlišuje to, co dítě vidí v chování rodičů, od toho, co si představuje jako traumatizující spektakl, ze kterého je vyloučené nebo naopak ve fantazii zahrnované, a co musí symbolizovat s pomocí dílčích odkazů například na zvířecí koitus nebo pornografické obrazy, kterým je s příchodem internetu stále více exponované. Primární scéna pomáhá rozlišit vnitřní svět infantilní psychosexuality od dospělého sexuálního prožívání.

rou si analyzandka přehrávala před hodinou, je hádka matky a syna na pozadí agresivně-sexualizujícího popěvku „mít něco v piči“. Ukázka se pokouší především ilustrovat zapojení mnohovýznamového „povolení“ do událostí na hodině, a nerozvíjí ještě jiné souvislosti, které mají právo být diskutované, například důvod přinesení obtížného materiálu (obtížný hmyz), aby se hodina stala živější a zajímavější; nebo napětí a střet na hodině, kterému povolené schody poskytují úlevu.

PSYCHOANALYTICKÉ NASLOUCHÁNÍ HOMONYMŮM

Homonyma se stávají zvláštním místem a okamžikem hodiny, který se nabízí k povšimnutí. Když zachytíme v řeči analyzanda nebo své vlastní řeči to, co se stane objektem naší pozornosti, zahajujeme vnitřní psychickou práci⁷. Přístup k homonymům odráží to, z jaké pozice nasloucháme a v jakém modelu pracujeme. Wilfred Bion ve svém textu *Attention and Interpretation* (1970) ukazuje, jak postupně a teprve při zpětném ohlédnutí uslyšel zoufalý křik svého pacienta ve stejnozvučném výrazu *zmrzlina* („Ice cream“, [ajs krím]) a *křičím* („I scream“, [aj skrím]). Svá retrospektivní zaslechnutí zasazoval do klinických úvah Melanie Kleinové, která rozvedla původní Freudův mechanismus projekce a v roce

1946 představila pojetí projektivní identifikace jako primitivní obranný mechanismus a také jako základní způsob nevědomé komunikace. Dítě nebo pacient se podle ní brání nesnesitelným a ohrožujícím fantaziím a emocím, které umisťuje do druhého člověka (matky nebo analytika), který se pak stává nositelem ohrožujících duševních obsahů (Kleinová, 2006). Bion ve své ukázce postupně rozpoznává, co do něj pacient „umisťuje“ a jak řečí vyjadřuje proměnu ukládaného obsahu. Nejprve slyšel, že mu pacient A. říkal, že si *ne-mohl* koupit žádnou *zmrzlinu* (Ice cream, čti: [ajs krím]). Po šesti měsících terapie začal říkat, že *nebyl schopen* nakupovat zmrzlinu. Posléze řekl, že přišel pozdě, aby ještě stihl koupit zmrzlinu: *žádná zmrzlina už ale nezbyla*. Po dvou letech se nechal slyšet, že počítá s tím, že *zmrzlina už došla*. Bion si dodatečně poznamenal: „Kdybych věděl to, co vím teď, možná bych si všiml toho, co po mě pacient žádá, ale já jsem to nevěděl, proto jsem se těmto výrokům nemohl věnovat ani si jich všimnout“. Všiml jsem si jich kvůli rušivému tématu *křičím* („I scream“, [aj skrím]). Teprve později jsem pochopil význam negace – „ne – křičím“ (NE-mohl jsem koupit, NE-byl jsem schopen nakupovat, zmrzlina NE-byla, byla vykoupená, zmrzlina NE-byla a došla). Bion pochopil nový význam, který se prosazoval skrze homonymum *Ice cream/I scream*. Představoval si, že pacient homonymum používal pro vyjádření vnitřního násilného útoku na propojení (link) se vztahovým objektem. Propojení bylo v jeho mysli negované a ničené. Místo „křičím“ obsadilo „ne – křičím“, tedy negace propojení. Původní vztahové propojení (měl rád zmrzlinu) nahradilo „křičím“ jako výraz útoku na spojení.

⁷ Děkuji za poznámku Barboře Mahlerové, která při naslouchání/zachycení homonym poukázala na odlišnou pozici v češtině a jazycích s odlišnou morfologií. V češtině se homonymum možná „nevyloupne“ tak snadno, jako v angličtině, neboť je sešňěrování zepředu a ze zadu prefixy a sufixy, ztrácí přízvučnou slabiku ve spojení s předložkou a zní jinak, stejně tak jako se deklinační mění kořen slova. Jako by si čeština žádala více „naslouchací“ pozornosti.

Další útoky z něho posléze vytvořily „ne – křičím“. Mohli bychom přemýšlet ještě dál, že pacient do opakujícího zvukového dvojsmyslu vkládá stále naléhavější vzkaz a křičí, že se mu něčeho nedostává. Jako by tím zachycoval vnitřní vztah s myslí matky a mateřskou funkcí. Pacientovo „křičím“ zapracované do homonyma je pokusem udržet propojení a nevědomou komunikaci s analytikem, jako by někdo z dálky volal o pomoc, z uzavřené rakve nebo jámy, do které spadl⁸. V analytické hodině nasloucháme souzvuku různě reprezentovaných asociací, které se v opakovaných pokusech, znovu a znovu vyjadřují rozmanitými výrazovými prostředky, v neustálých posunech dynamické rovnováhy vytěšňovaných prožitků a vytěšňujících sil.

TRANSFORMACE V NASLOUCHÁNÍ

Mezi analytikem a analyzandem probíhá nevědomá komunikace. Zaslechnuté homonymum je příležitost naladit se na psychickou realitu analyzanda. Pokud si analytik podrží halucinaturní zaslechnutí (*nechci řídit, bránit tomu, aby ze-mě-byla-kou-*

le) a současně uzávorkuje reálný pohled vnější reality a soudného postoje (*nechci být ředitelkou zeměkoule*), aktivně se otvírá a napojuje se ve svém naslouchání na nevědomou komunikaci. Znamená to vzít vážně dojem, intuici nebo přehavý vjem, které se na první pohled mohou jevit jako zjevně chybné a nelogické, nezamítnout je, nezbavit se jich jako rušivého šumu nebo omylu, který neodpovídá faktické realitě. Abychom viděli to, co prožívá analyzand, musíme vstoupit do stavu, který je téměř na pokraji halucinace (Civitarese, 2015). Transformace v halucinóze⁹ (Bion, 1970) popisuje přechod od halucinózy (chyby ve vnímání nebo chápání, kognitivní lapsus) ke schopnosti ji rozpoznat. Můžeme se na ně dívat jako na nezastavitelné působení nevědomí, výraz nehotové poetické skutečnosti subjektu (Civitarese, 2020). Homonyma svědčí o různých podobách transformací:

a) proměna mysli analytika, která se pod vlivem transformace přeladuje (*já sama/já samotná; zeměkoule/ze-mě-koule; ženské oddělení: nemocniční oddělení/ženská separace*), analytik se k analyzandovi vztahuje z jiné pozice;

⁸ Bion na této ukázce rozvíjí svoji koncepci psychotické a nepsychotické části osobnosti a útoků psychotické části na spojení mezi zdravou částí Já a psychickou realitou. Přestavoval si, že psychotická část osobnosti nechce vědět nic o vnitřní (psychické) ani vnější (materiální) realitě. Útokem na spojení (attack on linking) mezi dvěma částmi mysli je podle něj psychotickým způsobem, jak se vypořádat s konfliktem odstraněním veškerého spojení. Vedle toho ukázka zachycuje vztahovou a přenosovou rovinu destruktivních útoků na spojení mezi pacientovou zdravou částí a analytikem, která může probíhat právě ve způsobu používání jazyka: od nápadných narušení typu zakotkání, dušnosti nebo jiných typů vyřazení mluvidel, přes jemnější zahalování, zkreslování do jazykových nesrozumitelností a nelogičnosti.

⁹ *Halucinóza (hallucinosis)* – pojem Wilfreda Biona (1965). Nevztahuje se k psychiatrickému pojmu *halucinace*, který označuje organickou poruchu vnímání, ale v Bionově pojetí zachycuje duševní stav psychotické části osobnosti. Psychotická panika, prožitek `O` osobnost vrhá do stavu halucinózy. Vývojově tato panika nastává u dítěte, které nenachází matku, která by jeho citový stav smysluplným a zklidňujícím způsobem obsáhla. Ztrácí se komunikační funkce projektivních identifikací a namísto nich nastupují explozivní projekce a vypuzování duševních obsahů do neomezeného duševního prostoru. Bion to přirovnával distribučnímu šoku, při kterém roztažením cév uniká tekutina do tkání a pacientovi hrozí vnitřní vykrvácení.

b) proměna podoby přenosově-protipřenosových výměn, homonymum nasvěcuje a přivádí do popředí méně vědomé složky analytického vztahu (*dělí ve smyslu odděluje, což mobilizuje ochranná opatření proti úzkosti ze ztráty druhého, snaha neoddělovat se, samostatně něco nárokovat nebo zatěžovat svými potřebami, které probíhají i uvnitř analytického vztahu*);

c) analytik i analyzand společně vytvářejí nový význam, společně konstruují nečekanou součást prožitku hodiny navozující nové asociace (*left jako levá strana znamená také být opuštěná, zanechaná, odložená, což analyzandka zaslechla a propojuje své obavy z opuštěnosti, se svým úsilím vyhovovat a sloužit druhým, což v ní navozuje pocity samoty ve vztazích i na analytické hodině*);

d) proměna mysli analyzandky během asociativního zapojení homonyma (*vdávat se/závdavek*) do oidipského dramatu, ve kterém je vdávání nepřijatelné a zakázané. Vdát se a zaujmout místo dospělé ženy a matky oživuje strach z toho, že analyzandka bude vyloučená a zrazená. Dostává se do vědomého popředí hodiny a otvírá doposud nepřijatelné a pro analyzandku zakázané téma, o kterém nemohla na hodinách mluvit;

e) rozvinutí snového obrazu, který rezonuje s atmosférou hodiny a odráží posuny přenosového vztahu. Homonymum současně zachycuje transformaci vnitřního vztahu k náročným obrazům druhých do nového laskavějšího postoje vůči sobě (*malý nový učitel/malinový učitel*);

f) zachycení vnitřní práce analyzandky, která se v pokročilé fázi analýzy vztahuje ke své mysli, je schopná vytvářet vnitřní spojení a všímá si vracejícího se tématu

matky, které jí skrze homonymum (*zmatek/z-matek*) přináší nový pohled (transformaci) na prožitky zmatku a absence mateřské ochrany, odkládání a opouštění, které dále zkoumá. Zachycuje posun ve vztahu ke své mysli.

Cokoliv probíhá v analytickém poli, je produktem analytika i analyzanda. „Živý text analytické hodiny“ píšou oba jeho účastníci. Analytik si může všimnout jakéhokoliv svého nebo analyzandova postřehu, vjemu, představy, nepochopitelné reakce, i když se zdají být nelogické a v rozporu s vnější realitou. Homonymum se tak může stát „postavou, mluvčím“ analytického procesu. Umožňuje postupně vyjadřovat to, co se stává myslitelné a vyslovitelné v přítomné analytické hodině. Posunutý význam, bláznivinu, pošetilost, které bych měl sklon nevěnovat pozornost, nezabývat se jí a vnímat ji jen jako rušivý šum, naopak pozvu dál, zachytím a zůstanu u ní. Podobně jako když se analyzandovi zdá zneklidňující sen. Analytik ještě neví, o čem mluví. Čeká na volné asociace analyzanda a doprovází je svojí vnitřní psychickou prací.

Analyzandka ve „vší události“ na hodině (*vším/vším*) hovořila o obavě z parazitární nákazy a chtěla mít polštář pouze pro sebe, aby se vyhnula cizím vším a také přeneseně dalším klientům, sourozencům, oidipským rivalům, kteří by mohli být vším pro analytika, vší v životě analyzandky. Představovali by parazity, kteří se živí na propojení analyzandky a analytika. Reagoval jsem nepříliš promyšleným zopakováním výrazu „vším“ v interpretaci *Přála byste si být pro mě vším?* Jako bych se současně otázkou vyslovil k tomu, že být vším znamená být druhým, přestat se vyvíjet

a splynout s druhým v jedno. Analyzandka rozvinula úplnější představu toho, co pro ni představa *být vším* znamená. Posunem významu *vším/vším* doplnila nevědomou vztahovou fantazii: touhu po dobrém a spolehlivém vztahu, ve kterém se cítí viděná a vnímaná, ve kterém současně zažívá úzkost, že v takovém výhradním vztahu by mohla být používána, odbývaná a zanedbávaná. Zachycuje strach, že takový vztah zmizí, jakmile druhého začne potřebovat, neunesse její přání a nebude rozumět jejím potřebám, nebude ji brát takovou, jaká je. Separovat se je nebezpečné, stejně tak jako není bezpečné ve vztahu zůstat, protože se obává, že se její přání nedají vydržet, druhé by mohla používat, zaplavovat a bylo by jí moc. Analyzandka po ukončení analýzy komentovala tuto pasáž, která zachycuje společnou práci, a napadl ji homonymní výraz: „MOC – jsem příliš, je mě tu hodně nebo MOC – jsem tou mocí, mám moc, mohu být tak omnipotentní, ovlivnit chod věcí a vládnout druhému? Je smyslem omnipotentních přání, abych předešla tomu, že se už nebudou dít žádná trápení?“ Na příkladu *vším/vším* je patrné, že nevědomý význam homonyma rozvíjejí oba účastníci. Analyzandka i analytik jsou místem analytického pole a vzájemně se odvíjející rezonance, která realitě dává snový rozměr.

Homonyma se díky tomu mohou stát příležitostí oživujícím způsobem zkoumat to, co je ze života i analýzy vyřazené. Můžeme skrze ně zaslechnout stopy vytěsněného, a jejich latentní význam, pokud přemýšlíme v intencích vytěsnění, nebo v homonymech zaslechneme hlas nežitého, pokud psychoanalyticky pracujeme s ontologickým modelem nežitého života (Ogden, 2022).

Homonyma tak naslouchání otvírají, a mohou nás odklonit od stereotypního a předvídatelného pochopení. Pomáhají analytikovi i analyzandovi odlepit se od konkrétní a historické reality, smysluplně se dotknout na emoční rovině pacientova vnitřního světa přímo na hodině (Quinodoz, 2001, 2003). Hravé myšlení využívá příležitosti, hraje si s pozorností a balamutí ji. Důvtipně hledá podobnosti mezi nepodobnými věcmi, v rychlém propojování reprezentací, které jsou si navzájem cizí, ve slučování neslučitelného. Podobně jako u snové práce se vytváří síť neobvyklých vztahů pomocí kondenzace. Cílem je slast sdílená s druhými, která pramení z psychické shody (Le Guen, 2008).

PŘEPNUTÍ DO ANALYTICKÉHO PROSTORU

Homonymum se může stát výchozím místem pro společnou psychickou práci, jakýmsi oknem, kterým bylo možné vstoupit ještě do další roviny prožívání, která je za slovy a prvoplánovou realitou. Nejen mikro-scény, gesta, ale určitá slova, věty, způsob jejich vyslovení se mohou stát výhybkou analytikova vnímání a přemýšlení, který přepne způsob jeho naslouchání na jinou úroveň, otevře vstup do analytického prostoru syceného primárním procesem a odkloní ho od konvenčního a stereotypně-defenzivního pochopení. Dojde k přepnutí úrovně (switching the level) porozumění, kdy je možné dívat se novým způsobem, který otvírá perspektivy a probouzí aha zážitek (Reith et al., 2018), který se emočně dotýká pacientova nevědomého vnitřního světa (Quinodoz, 2001, 2003). Analytik v takové chvíli prodělá „malou ale významnou změnu“ (Balint, 1957),

mění naslouchací pozici, aniž by si byl plně vědom posunu ve svém postoji. Výsledkem je uvědomění si něčeho ústředního, co bylo do té doby předvědomé nebo nevědomé, a co doprovází pocity překvapení. Tato nová perspektiva analytickému páru umožňuje přesunout se z obvyklého rozhovoru na jinou produktivnější a citově smysluplnější úroveň výměny. Homonymum může setrvávat v rozostřené sféře slyšeného (*left – left*), v rovině stejnozvučnosti, stejně tak jako přemostit slyšené s vizuálním obrazem („*piktografovat*“), využít metaforické znázornění (*cirhóza – šest růží*), dekonkretizovat, metaforizovat, fikcionalizovat příliš konkrétní realitu. Metafora (meta-phorein) taková přesmyknutí, přeskočení, přenesení na jinou rovinu může zprostředkovat. Metafory vytvářejí „vidění“, ale nemají kognitivní obsah, neumožňují nám říci, že věci existují určitým způsobem. Spíše nám ukazují, že na něco lze pohlížet jako na něco jiného, a to způsobem, který objasňuje, jak byly události a skutky byly prožity a strukturovány v jakých emočních a významových souvislostech. Nás pak nutí vidět věci určitým způsobem, v novém světle, jako rekonfiguraci nebo posun pohledu do jiné struktury pohledu, do struktur a schémat vidění podle sdělovaného mentálního obsahu a záměru vypravěče (Buriánek, 2022). Posun v perspektivě spočívá zhruba ve zvýraznění určitých vlastností (a bagatelizaci ostatních) s tím výsledkem, že pro posluchače získají nový význam. Metafora jako výraz poetické funkci řeči poukazuje na to, že symbol nestačí k vyjádření reálna a že něco lze nahlížet a zobrazovat jinak (Andrejsová, 2022). Slova odhalují i skrývají myšlenky a emoce. V psychoanalytické léčbě je často naším úkolem proniknout skrze záplavu slov

ke smyslovému prožitku a s ním provázaným myšlenkám. Ale i slova mohou odhalit jednotu prožitku a myšlenek. Velmi nám pomáhá, když tomu můžeme věřit a dokážeme rozpoznat objevnou větu. Metafora v jazyce slučuje smyslovou zkušenost a myšlenky. Umělec je spojuje v hmotném médiu nebo ve zvucích se slovy či beze slov. Principem je metafora (Sharpe, 1940). Zdá se mi, že to, co je podstatné, je souběh vynořujících se analytických událostí subjektu jako „intuitivní vynořující se Gestalt (Wolf, 2000), kdy se vyjevuje „nejhlubší ne-jazyková úroveň“, „nevyсловitelné“, mění se atmosféra, dochází k pulzacím nevědomé komunikace. Bezejmenný scénický okamžik propojuje neverbální interakci s obrazovou reprezentací a ty posléze s pojmenováním (Lorenzer, 1983). Touto spojnicí, synopsí a syntézou viděného, slyšeného, prožívaného, odehrávaného, myšleného, a nakonec vyslovovaného se vyjevuje něco klíčového, co můžeme na hodině zachycovat jako něco, co se souběžně v akcích (i slovních) odehrává, současně vizuálně vynořuje, vykresluje symbolickým myšlením a nachází jazykové vyjádření. Zachycení takového souběhu a souzvuku vede k integraci. Pacient a analytik v tu chvíli zažívají něco významného, co zachycují smysluplnou společnou formulací (meaningful common formulation). Co však naznačují všechny uvedené ukázky, skutečný význam analytické události, do které vstoupí homonymní a polysénní výrazy, nejde „intuitivně“ nebo „jasnozřivě“ odhalit přímo. Často se vynoří s velkým odstupem po mnoha týdnech nebo měsících, někdy až po ukončení analýzy, a dokreslí retrospektivní souvislosti (après-coup¹⁰).

HOMONYMA JAKO ZAČÁTEK
ANALYTICKÉ PRÁCE

Na závěr se pokusím předejít nedorozumění. Víceznačná slova přináší princip hravosti a možnosti nedefinované interpretace (Buriánek, 2023). Pozornost věnovaná homonymům se ale může stát také samoučelnou efektní hříčkou, rozpustilou analýzou veselých homonymií, která odvádí od nesnadných emočních témat hodiny a obranně estetizuje, intelektualizuje nebo sugestivně předvádí odlehčenou lingvistickou zvonkohru. Je pak spíše potěšením osobní hry analytika z nečekaných spojení, do kterých není pacient zahrnutý, dokud je analytik nevrátí zpět do procesu. Nemyslím si, že homonyma jsou jakási magická a samozřejmá okna do nevědomí, které nám k němu nekomplikovaně zajišťují přístup a že samotné zaslechnutí souzvukného nebo víceznačného slova nebo sousloví automaticky odemyká význam zkušenosti, která ještě není verbalizovatelná ani myslitelná. Podobně jako když se objeví sen nebo zachytíme pozoruhodnou asociaci, je i homo-

nymum začátkem samotného naslouchání dalších asociativních vodítek, naslouchání symfonii různě se prosazujících a různě reprezentovaných odkazů k nevědomému prožívání, k celku analyzandova nevědomého života. Homonymum samotné je příkladem kondenzace významů, zachytitelným příkladem snové práce. Stejně tak jako u chybných úkonů, je vynoření a sdílení homonyma jedinečnou událostí analytické hodiny, okamžikem živého setkání, který může analytický prostor rozšířit o nový dosud nežitý prostor. Díky sebe-analytické práci analytik dospívá k pochopení svých reakcí na analyzanda, zvlášť pokud jsou jeho pocity intenzivní (Busch, 2019) nebo své myšlenky přeceňuje (overvalued ideas) a analyzandům vnucuje (Britton, Steiner, 2018). Pro analytika jsou to šťastné okamžiky, když si uvědomí, že homonyma ještě nepodrobil sebe-analytickému zkoumání. Je svůdné je považovat za samotný cíl, za rychlé, úchvatné až zázračné pseudo-pochopení, které nezačleňuje do kontextu hodiny, přenosového vztahu nebo analytického procesu. Psychoanalytické poznání nevědomých fantazií, tužeb, úzkostí a nefunkčních mýtů reálně prožívaných ve vnitřním světě pak vede k úlevě od jejich celoživotního omezujícího zajetí. Dovoluje vystoupit z nevyhnutelných a opakujících se akcí a posunout se do možnosti je reflektovat. Homonymum přináší to, co si analyzand ani analytik ještě neuvědomují a co má potenciál uvolnit nehybné, zatuhlé, stagnující sféry duševního života. V té chvíli již transformační proces začal v analytikově mysli (Busch, 2019).

Málokdy mě napadá, že by v sobě současná psychoanalýza mohla nést nějaké velké myšlenky, angažované nadčasové záměry

¹⁰ *Après-coup* (*Nachträglichkeit*) – vystihuje Freudovu metapsychologii času: pozdější události přeznačují ranější pacientovy vzpomínky, které se poté vynořují s novým významem. Pozdější události proměňují význam událostí ranějších a dodávají jim nový význam (Perelbergová, 2011). *Après-coup* obsahuje dvě myšlenky: „Na jedné straně myšlenku konání v pozdější době a na straně druhé myšlenku dodatku. Jinými slovy, mezi dvěma psychickými událostmi, první (I) a druhou (II), je druhá chápána jako propojená s první, které nyní dodává plnější význam, než naznačovala její původní, izolovaná paměťová stopa. Takže retrospektivně (II) dodává (I) význam, který existoval pouze ve stavu virtuality, avšak v žádném případě se předem jednoznačně neubíral tímto směrem, mezi ostatními možnostmi v polysémickém kontextu“ (Green, 2002). Pojem tak sestává ze dvou neoddělitelných fází: anticipace a retrospekce (Faimberg, 2005).

nebo zásadní revoluční aspirace. Kdybychom si teď na chvíli dovolili takovou nadčasovost v psychoanalýze objevit, mohli bychom ji nazvat **misí proti zániku naslouchání**¹¹. Ve světě, který je uhranutý vizualitou, zahlcovaný obrazy sociálních sítí a ve kterém se řečový kontakt scvrkává na tweetové a esemeskové vzkazy, na několikáslovní telegramový formát, zůstává psychoanalýza nejdůležitější disciplínou naslouchání tomu, jak se člověk vyjadřuje ve své celistvosti, ve svém vědomém i nevědomém bytí.

Poznámka k důvěrnosti materiálu

Uvedené kazuistické ukázky jsou plně anonymizované a neobsahují takové údaje o analyzovaných osobách, které by narušovaly jejich právo na soukromí nebo je umožňovaly identifikovat třetí stranou. Některé analyzované osoby poskytly souhlas s prezentací klinického materiálu.

LITERATURA

- Andrejsová, I. (2021). *Diskurz a promluva, zdání a pravda*. Psychoanalýza znovu vynalézaná v lacanovských inspiracích (IV) I. Pražská skupina pro současnou psychoanalýzu, Institut Rafael, Praha, in Analogon 93, Kulér.
- Andrejsová, I. (2022). Osobní sdělení.
- Balcacci, J.-L. (2021). The Adverb Effect. In: Danon-Boileau, L. & Tamet, J.-Y. (Eds.). *Psychoanalysts in Session. Clinical Glossary of Contemporary Psychoanalysis*. London: Routledge, s. 12–14.
- Balint, M. (1957). *The Doctor, His Patient and the Illness*. Churchill Livingstone, London.
- Bion, Wilfred. (1965). *Transformations: Change from learning to growth*. London, Heinemann.
- Bion, W. R. (1970). *Attention and Interpretation*. London: Tavistock Publications.
- Britton, R., Steiner, J. (2018). Interpretace: Zvolený fakt, nebo přeceněná myšlenka? *Revue psychoanalytická psychoterapie* 20:101–111.
- Buchholz, M., Kächele, H. (2013). Conversation Analysis – A Powerful Tool for Psychoanalytic Practice and Psychotherapy Research. *Language and Psychoanalysis*, 2(2), 4–30. <https://doi.org/10.7565/landp.2013.004>
- Buriánek, V. (2022). *Z psychoanalytikova zápisníku*. Praha: Nakladatelství Triton.
- Buriánek, V. (2023). Osobní sdělení.
- Busch, F. (2019). *The Analyst's Reveries: Explorations in Bion's Enigmatic Concept*. Routledge: London.
- Civitarese, G. (2015). Transformations in Hallucinosity and the Receptivity of the Analyst. *International Journal of Psychoanalysis* 96:1091–1116.
- Civitarese, G. (2020). Halucinóza, snění a hra: Analytické pole a jeho transformace. *Revue psychoanalytická psychoterapie* 22:126–137.
- Donnet, J.-L. (2021). Acting through speech. In: Danon-Boileau, L. & Tamet, J.-Y. (Eds.). *Psychoanalysts in Session. Clinical Glossary of Contemporary Psychoanalysis*. London: Routledge, s. 3–6.
- Faimberg, H. (2005). Après-coup. *International Journal of Psychoanalysis* 86:1–6.
- Freud, S. (1998). *Výklad snů: O snu*. Praha: Psychoanalytické nakladatelství J. Kocourek.
- Freud, S. (1999). Poznámky k případu nutkavé neurózy. *Sedmá kniha, Spisy z let 1906–1909*. Praha: Psychoanalytické nakladatelství J. Kocourek, s. 295–354.
- Freud, S. (2003). Z dějin případu dětské neurózy. *Dvanáctá kniha, Spisy z let 1917–1920*. Praha: Psychoanalytické nakladatelství J. Kocourek, s. 27–118.
- Green, A. (2002). *Time in Psychoanalysis: Some Contradictory Aspects*. London: Free Association Books.
- Gullestad, S.E., Killingmo, B. (2020). *The theory and practice of psychoanalytic therapy*:

¹¹ Za nečekané postřehy a inspirace děkuji svým analyzandům, kteří jsou autory mnoha formulací tohoto textu.

- Listening for the subtext*. Routledge, s. 176.
- Hladká, Z. (2017). *Homonymie*. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), *CzechEncy–Nový encyklopedický slovník češtiny*. URL: <https://www.czechency.org/slovník/HOMONYMIE> (poslední přístup: 6. 4. 2022).
- Hock, U. (2013). Einblicke aus Frankreich. Eine metapsychologische Studie zum Unbewussten und seinen Repräsentanzen. *Psyche – Zeitschrift für Psychoanalyse*, 67:931–961.
- Karlík, P., Nekula, M., Pleskalová, J. (eds.) (2002). *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny. ISBN 80-7106-484-X. S. 169–170.
- Kleinová, M. (2006). *Závist a vděčnost a další práce z let 1946–1963*. Psychologie, psychotherapie Praha, Triton.
- Lacan, J. (2002). *The Function and Field of Speech and Language in Psychoanalysis* (1953). In: *Écrits*, Jacques Lacan, The first complete edition in English: W.W. Norton & Co: s. 237–268.
- Langerová, S. K. (1996). Tři eseje. Umělecký symbol a symbol v umění. *Illuminace* 1(21) 72–87.
- Le Guen, C. (2008). *Dictionnaire freudien*. Paris: PUF.
- Loewald, H. W. (1975). Psychoanalysis as an Art and the Fantasy Character of the Psychoanalytic Situation. *Journal of the American Psychoanalytic Association* 23:277–299.
- Lorenzer, A. (1983). Sprache, Lebenspraxis und szenisches Verstehen in der psychoanalytischen Therapie. *Psyche*, 37, 97–115.
- Malcolm, J. (1983). „Six Roses ou Cirrhose?“ The New Yorker (January 24), s. 103.
- McLaughlin, J. T. (1991). Clinical and Theoretical Aspects of Enactment. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 39:595–614.
- Mostrel, S. (2020). Album Chemin de soi, píseň: *Les mots font l'amour*.
- Ogden, T. H. (2022). *Coming to life in the consulting room: toward a new analytic sensibility*. London: Routledge.
- Ogura, M. a W. S.-Y. Wang. (2004). *Dynamic Dialectology and Complex Adaptive System*. M. Dossena & R. Lass (eds.), *Methods and Data in English Historical Dialectology*. Bern: Peter Lang.
- Perelbergová, R. J. (2011). Polemické diskuse a après-coup. *Revue psychoanalytická psychoterapie* 13:9–24.
- Quinodoz, D. (2001). The Psychoanalyst of the Future: Wise Enough to Dare to be Mad at Times. *International Journal of Psychoanalysis* 82: 235–248.
- Quinodoz, D. (2003). *Words That Touch: A Psychoanalyst Learns to Speak*. London and New York: Karnac.
- Reith, B., Moller, M., Boots, J., Crick, P., Gibeault, A., Jaffe, R., Lagerlof, S., & Vermote, R. (2018). *Beginning Psychoanalysis: On the Process of Initiating Psychoanalysis*. London: Routledge.
- Rizzuto, A. (2002). Speech Events, Language Development and the Clinical Situation. *International Journal of Psychoanalysis*, 83:1325–1343.
- Saicová-Římalová, L. (2013). *Když začínáme mluvit... Lingvistický pohled na rané projevy česky hovořícího dítěte*, Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.
- Segal, H. (1957). Notes on Symbol Formation. *International Journal of Psychoanalysis*, 38:391–397.
- Sharpe, E. F. (1937, reprint 1988). *Dream Analysis: A Practical Handbook for Psychoanalysts*. London: Maresfield Library, Karnac.
- Sharpe, E. F. (1940). Psycho-Physical Problems Revealed in Language: An Examination of Metaphor. *International Journal of Psychoanalysis*. 21:201–213.
- Stevens, A. (1996). *Private Myths: Dreams and Dreaming*. Cambridge: Harvard University Press.
- Winnicott, D.W. (1965). *The Maturational Processes ant he Facilitating Environment*. London: Hogarth Press.
- Wolf, M. (2000). *Szene, szenisches Verstehen*. In Mertens W., Waldvogel B. (eds.) *Handbuch psychoanalytischer Grundbegriffe*. Stuttgart: Kohlhammer.